

VLADIMIR VELIČKOVIC

veliko strašilo II

PREDRAG VRANICKI

o nekim problemima suvremene historije, I uz temu o oslobađanju čovjeka

Nikad ova tema nije bila historijski relevantnija, nikad divergencije u stajalištima tako oštre. A u tim divergencijama pokazuje se jedno: nedomišljeno i sa jedne i sa druge strane. U sukobu građanskog empirizma i pozitivizma i marksističkog dogmatizma — jače strane ne može biti. Kada građanski politički razum, ne um, paradiira sa svojom državom blagostanja i političkom demokracijom isto je tako historijski kratkovidan kao i dogmatizam marksisista koji tom svijetu suprotstavlja kao ideal jedan šturi etatistički socijalizam koji sa obzirom na društvene slobode nije bio ni na nivou građanskog društva. Dijalozi i kon-

troverze na toj osnovi nemaju i neće imati nikada historijsko značenje i efikasnost.

Jedna strana se čudi kako to da u tim zemljama revolucija nije tema dana i neposredna historijska perspektiva, iako i dalje ponavlja tezu o revolucionarnoj radničkoj klasi — a druga strana u svom višem ekonomskom nivou i fenomenu dvo- ili više-partijskoj vidi nedvojbeno propusnicu za sve buduće historijske spektakle.

Nas ne čudi naravno stav i argumentacija ovih posljednjih, ali svakako ovih prvih. Od Marxova vremena do danas mnogo šta se promijenilo, i slika svijeta i samog kapitalizma, to dobar dio

VASILJE KALEZIĆ

antologija i kriterijumi

Jedna mala skoro vašaraksenzacionalistička buka, nastala povodom Antologije srpskog pesništva Miodraga Pavlovića, pokazala je svu površnost brzog reagovanja i sav lažni privid koegzistencionog mirovanja, koje već godinama, u samoobmanskoj duhovnoj letargiji i sili inertne nepreduzimljivosti, traje u svetu naših književnih zbivanja. Da li će se ostati na pozicijama slabo i nedovoljno argumentovanih izricanja strogh presuda u otpornima i hvalospjevnih veličanja u prihvatanju, pitanje je kojemu ne bi trebalo predvideti kraj na osnovu analoških zaključivanja o dosadašnjem taloženju sporova, prekrivenih tobož velom magličastog zaborava, a prisutnih u pojačanom izazivanju motivskih uzemljenja za aktivističko podsećanje. Pitanje nije u primerima i izuzecima koji ostaju prikladna sigurnost ilustrativnog dokumentovanja dijalektičkih misaonih operacija, nego u mogućnosti apstrahovanja stvari za sebe koja podrazumeva analiziranje pojedinosti u proizvoljenom i proverenom stepenu izvesnog vlastitog svojstva.

Osnovni zvuk cele Antologije srpskog pesništva Miodraga Pavlovića, sa malim izuzecima obaveznog kompromisa u jednom poelu koji se ne shvata sasvim doktrinarski, zasnovan je na jednoj poetskoj žici sa koje odjekuju umetnički akordi svake po-

jedine pesme dovoljno autonomno za svoj sopstveni ton i dovoljno sazvučno sa drugima da bi obezbedili strogu kompozicionu harmoniju. Za taj zvuk moglo bi se reći da odjekuje sa o ne strane sveta, u svim tematskim prelivima koje, u bogatoj sadržajnoj raznovrsnosti, čine san i snoviđenje, slutnja i sunrak, strah i smrt. Svaki sastavljač ovako tematski hermetizovanog izbora, koji je ostvario najkonsekventnijom primenom izgrađenih kriterijuma sigurnu stručnost i izvanredne obaveštenosti, dobio je idealan primer svoje antologije u knjizi opremljenoj raskošnom lepotom koju nude pesnik i esejist Miodrag Pavlović i Srpska književna zadruga.

Podimo začas mučnim putem u iznalaženju objašnjenja za kriterijume koje M. Pavlović ima za sebe i za srpsku poeziju u shvaćanjima poetskog entiteta od XIII veka do naše savremenosti.

U svom opširnom i neosporno jednom od najboljih predgovora kojima su naše antologije praćene, Pavlović se oprezno zaštitio od svih prigovora koji bi se njegovom izboru mogli učiniti, suprotstavljajući im se unapred, ne samo onim što se jasno pretpostavlja kao obaveza poštovanja svačijeg dugog i napornog rada, strpljivog ispitivanja u pretraživanju poželitih i prašnjavih starih časopisa, pomnog praćenja

i korišćenja poslednjih naučnih istraživanja i znalačkih uporedivanja sa svetom u sličnostima i razlikama, nego najviše željom da se inherentno shvate i razumeju njegovi kriterijumi i doslednost njihove primene, koja je ovde potvrda i cilj jednog načina zaključivanja bliskog ontološkom metodu. Tako sastavljen predgovor je refleksno naostren armaturom njegovog izbora koji sve naslućuje i zna, svemu se opire i mnogo podrazumeva, i to ide do onih granica kada „iskra razuma“ u svom logičko-racionalnom naprežanju može da se zasvodi; oprežnošću koja bi se paradoksalno nazvala dijalektikom relativizma.

Vrhovno merilo koje je u predgovoru eksplicitno istaknuto jeste takozvani „vertikalni kriterijum“ koji se, koliko se može razumeti, sastoji u istorijskoj povezanosti i razvojnoj shemi jedne poezije, onako kako to sastavljač oseća, vidi ili zna. Sve ostalo: sadržajna dubina doživljaja i saznanja, delotvornost i zrelost izraza, moć redukcije opazajnih kompleksa, koji treba da budu primenjeni na najbolje pesme našeg jezika i naše pesničke tradicije čineći u skupu „trajne vrednosti celokupne srpske poezije“, samo su sastavni elementi osnovnog kriterijuma, uperenog ka osećanju „estetskog apsoluta“. Puni esejističke vibratnosti i intelektualnog poniranja u asocijativnom izazivanju impresije svi ti postulati više hoće da se potvrde izborom nego što su objašnjeni argumentovano i jasno. Zato nam se čini da će se potpuniji pregled Pavlovićevih kriterijuma, onako kako izgledaju i onakvi kakvi jesu, naći u njegovoj knjizi esaja Osmi pesnik, čiji su svi predstavnici znatno reprezentativno ušli u njegovu antologiju. U ogledu o Dučiću Pavlović je za relevantnost sadržaja, nasuprot akustičnim efektima, bitnos; kvalitativno video je pre u spregu opravdanosti slike i osnovne zamisli pesme nego u rasporedu cezura u

parola koje su u Marxovo doba imale puni historijski smisao sa obzirom na ekonomski i društveni veoma težak položaj radničke klase — danas nemaju adekvatnu rezonanciju. A to je slučaj kad ostavimo samo na nekim Marxovim tezama i parolama, ali ni u kojem slučaju na njegovim analizama suvremenog društva i koncepcijama čovjeka i historije.

Svaka značajnija historijska epoha nosila je u sebi kao svoje bitne momente daljnje oslobađanje čovjeka, znači i obogaćivanje ljudskog bića, bez obzira kako se taj proces ispoljavao kod svih slojeva dotičnog društva. Svaki daljnji uspon čovjeka počivao je na razvoju njegove historijske prakse (kao političke, umetničke, tehničke, znanstvene itd.) potvrđujući čovjeka kao biće prakse, ali ga i parcijalizirajući, individualno gledano, sa obzirom na raznovrsnost tih delatnosti.

Ne ulazeći detaljno u te procese, o čemu je često bilo riječi i u našoj i u stranoj filozofskoj i sociološkoj literaturi, potrebno je danas uložiti nove napore u određivanju i dešifriranju naše vlastite epohe i sagledati procese koji se, sa obzirom na gore postavljeno pitanje, odvijaju. U čemu se sastoji suština oslobađanja suvremenog čovjeka, u prvom redu radničke klase kao glavnog najamnog dijela razvijenog društva dvadesetog vijeka i koji su to društveni oblici i odnosi unutar kojih se to oslobađanje može izvršiti?

Pitanje je sa obzirom na postojeće društvene sisteme dvostruko: sa obzirom na socijalistički društveni sistem pitanje je kakvi u suštini treba da izgledaju ti novi proizvodni i društveni odnosi koji će bitnije karakterizirati to novo što socijalizmom nastaje kao i one momente i etape oslobađanja o kojima se govori u kritici buržoaskih najamnih odnosa.

S obzirom na buržoasko društvo, bez obzira na političke slobode i visok ekonomski nivo — pitanje je u kakvom se odnosu nalazi takva društvena konstelacija prema sve bujniji razvoju nauke i sredstava za proizvodnju uopće, jednom riječi prema

suvremenoj historijskoj praksi. Odmah treba naglasiti da su ova pitanja, kako ćemo vidjeti, usko povezana i da drugo pitanje tangira isto tako i socijalizam i kapitalizam.

Dosadašnja iskustva socijalizma su historijski gledano kratkotrajna — ali ipak dovoljno bogata da, i sa obzirom na njih kao i na marksističku koncepciju čovjeka i historije, omoguće u priličnoj mjeri jasno sagledavanje ovih procesa.

Mogli bismo odmah konstatirati da su se u dosadašnjoj kratkoj historiji socijalizma ispoljile i ispoljavaju tri tendencije i koncepcije formiranja socijalističkih društvenih odnosa.

Ako prvu nazovemo birokratsko-etatističkom, tada u stalinizmu imamo najrazličitiji primjer takvog jednog procesa, sa svim mogućim negativnim konsekvencijama koje uvijek i ne manjaju postojeći. Ona označava radikalnu apsolutizaciju političke sfere, dovodeći određenih karakteristika građanskog društva do parokizma, daljnju ostru podvojenost u podjeli rada i daljnje persistiranje najamnog odnosa; a na kulturnom planu ničim opravdanu i ujedno besmisleni i štetnu dominaciju političkog razuma. Privlažući privilegije jedino ispravne interpretacije marksizma, koji je zapravo protivrijčio svojom najdubljom suštinom tim procesima, nužno su proizveli u tom razdoblju razne deformacije marksističke misli. S druge opet strane, tamo gdje su se pozivali na određene Marxove stavove — radikalno su tome protivrijetili svojom politikom i društvenom praksom.

Bez obzira što se govorilo o ulozi masa u historiji, stalinizam je značilo krajnje nepovjerenje u mase i težište vlasti i upravljanja stavio na državno-partijski aparat. Time je unutar socijalističke misli zasnovao, svojom praksom naravno, najradikalnije izraženu teoriju elite. Nije ni malo važno šta se o tome govorilo, što se napadalo građanskim teoretičarima o ulozi elite u historiji — ostvarivanjem jednog društvenog odnosa u kojem su radne mase i radni čovjek uopće bili u potpunosti isključeni iz upravljanja, kada je cjelokupno društvo bilo dirigirano od strane

političke instance, kada se ni jedan korak nije mogao zamisliti bez odobrenja centralnog organa i direktiva — bila je zapravo zasnovana antimarksistička koncepcija elite a ne uloge radnog čovjeka u ostvarivanju socijalizma.

Kamo sreće da je to bio kult ličnosti! U tom slučaju ne bi došlo do takvih nasilja i samovolje nad ličnošću, nad pojedincima. Zastupajući zapravo do krajnjih granica koncepciju elite, zastupajući njenu radikalnu konsekvenciju: kult jedno ličnosti što je identično s negiranjem čovjeka kao historijskog faktora i upravljača. Kult ličnosti je eo ipso kult bezličnosti. Historijsko iskustvo nam dovoljno o tome govori. Kult jedne ličnosti, kao i svaki drugi kult, postaje historijski fenomen samo u situacijama izrazitog samootuđenja čovjeka.

Zastupljavanjem dakle čovjeka kao upravljača u socijalizmu, onemogućujući time dalji razvoj polivalentnosti ljudskog bića, ova koncepcija je, napuštajući neke bitne Marxove stavove, ostala do krajnosti teorijski insuficijentna. Time je, i historijski, taj sistem ostao insuficijentan, jer nije učinio neke odlučne korake za prevladavanje političko-ekonomске alienacije suvremenog čovjeka.

Drugu tendenciju i koncepciju mogli bismo nazvati samopravno-humanističkom, a nastala je u jugoslovenskoj socijalističkoj praksi i teoriji kao ostra protuteta stalinističkoj.

Ova tendencija nije postala historijski značajna samo zbog toga što je unutar socijalističkog svijeta značila ostru negaciju stalinističkog koncepta socijalizma, nego što je pojava, ovaj put ne više samo teoretski nego u praksi tijela jedne zemlje, neke bitne intencije Marxove i Engelsove misli postavila kao osnovni historijski zadatak.

Ako bi na najkraći način tu bitnu preokupaciju svih velikih marksisista pokušali da izrazimo — mogli bismo je odrediti kao misaono i praktično nastojanje oko svih onih pretpostavki koje omogućuju preovladavanje nekih osnovnih suvremenih formi alienacije čovjeka. Ovakva teoretska i praktična zainteresiranost ne može prema tome vidjeti rješavanje fundamentalnog problema

okviru strofe, cenio je logičnost i čistoću jezičkih spona više od čiste rime, a svoje simpatije poklonio je daleko presudnije onoj sposobnosti koju se i najneuhvatljivije masli love u jednom životno-misaoonom grču nego što se redaju u paradama retorike, groteskosti i patetične slikovne emfaze. Supstrat sadržajne dubine za njega je ili pakleno priviđenje, dno očajanja, rivalstvo poezije i smrti, kako se to najbolje pokazuje u eseu o Disu, ili korozivna tuga, rezignacija na granici očajja, sa sumnjama u život i bezizlaznostima čovekova puta, kako je to najlepše produženo povodom Srećojevićeve poezije. Nedohodnost, nedostupnost, vizija nastavljena u misao, stradalništvo u usamljenosti u rasipanju bolom u usamljenosti, to su osnovni sadržajno-tematski problemi koje je sa najviše strasti Pavlović pronalazio u poeziji M. Nastasijevića. Sledeći i nastavljajući misao Isidora Sekulića o istorijskoj svesti Bojčevića, Pavlović je (tu svest) samo još zaostrenije posmatrao u latentnoj borbi protiv romantičarskih stavova koji i danas traju u našoj poeziji, kao što se, u plašnji da dominacija proizvoljnosti i improvizovanost emocija potpuno ne ovladaju u savremenju lirici, za legao za onu ostru sažetost koju ostvaruje Vasko Popa. Povodom misaonih preokupacija R. Prodronovića, iako razume duhovnu definisanost čoveka, Pavlović je bio tragičan čovekova usled konkretizovane patnje, a u slučaju Anice Savić-Rebac, ako i ne voli u pesmama reći iz svemirskog arsenala, kao što su: večnost, beskraj, prostor, ponor i druge, drage su mu teme obuhvaćene pojmovnim značenjem tih reči. U malom, esencijalno, sve to bi, po našem uverenju, u nešto rastrzanom kldmaku kritičarja, bili i Pavlovićeva kosmoloko-antološka percepcija sveta u saglasnoj primeni na najveći broj najbolje odabranih pesama.

Pavlović je svoje kriterijume postavio strogo i neumitno. Sva

njegova „želja za nepristrasnošću“ ostaje samo kao potvrda apodiktičnosti subjektivističko-estetskog stava koji se postavlja svesobudno i nepogrešivo, iznad vremena i krleža. I kada dozvoljava da svako može imati svoj izbor najboljih pesama, to je, pre svega, izraz jednog relativizma u kojemu se drugi kriterijumi moraju realizovati i nedovoljno i nepotpuno. Jer ambicije njegove u sastavljanju antologije isušile su velike da bi ravno-pravno dozvolile svaku drukčiju mogućnost u izjednačavanju vrednosti na osnovu drugih kriterijuma: to je „prilučnik poezije“ knjiga za „čitalačko uživanje“, to je, makar ublaženo smatran estetskim eksperimentom, „pokušaj uspostavljanja jednog malog pesničkog kosmosa“, to je poezija shvaćena kao deo duhovne istorije jednog naroda... Ekskluzivno postavljen, problem univerzalnosti sadržaja lišio je, u sastavljačevom poimanju poetske suštine, antologijskih kvaliteta patriotsku i socijalnu poeziju, ljubavu i ljubnu liriku, i tako doveo u pitanje ne samo pozivanje na delotvornost izraza koji se kriterijumski uvažavao, nego je okrnio celu koncepciju o poeziji kao delu duhovne istorije jednog naroda. U sažucioj borbi za egzistenciju na tlu stalnih ratnih pohoda, gladi i umiranja, pored sumnji, straha, smrti, u našoj poeziji je bivstvovalo ono što je suštastveno karakteristično za duhovnu istoriju: prkos i pobuna, ponos i pobađa. Zbog čega jedan dugovečni tok, koji snažno teče u opsesiji pesničkog poziva i koji je dao ostvarenja za proveru i najstrožih kriterijuma ne znači uverenje da sastavljač ne poznaje tu poeziju koliko nešto što je daleko opasnije: da na liniji duhovne amplitude antologičareve preokupaciji bogatstva pesničke raznovrsnosti, sužava se tematsko obilje i osromašuje poezija kao ljubav sveta u katarzi čovekovih muka. Slika intelektualizma, koja katkad pređa da se pretvori u pasivnu procenu, nahrlila je u emocije i razbila, u tradiciji Nedicevih kri-

tičarskih ograničenja i Popovičevih lomljenja metodom reda-pored, ono što je jednom tako tačno Isidora Sekulića označilo kao pesničku dramu duše. Pavlović je tu daleko plemenitiji heroika u poeziji, muška kuknjava isposveti, optužno govorenje koje u dehumanizacionim odnosima jeste pravdanje pesnikove snage svesti, kao i ceo onaj lanac lirskih treptaja, prozračnih belina i muzičkih melodija od Branka Radičevića do Miloša Crnjanskog. A sve to nije ni lokalno, niti privatno. Zato nam se čini da kriterijumi koje je Pavlović postavio sebi u sastavljanju pesama za antologiju sadesajstvu sa ličnim izborom po Petroviću, ali teško moramo obavestiti kad u kontinuitetu trajnih vrednosti osmolekovnog pevanja jednog naroda hoće isključivoću da se primene i naslovom antologija srpskog pesništva. I da nije samo reč o pesnicima, na čemu Pavlović ne insistira, za proklamovane kriterijume bilo bi mesta za jednu od pesama Stevana Lukovića, Todora Manojlovića, Marka Ristića, Dušana Kostića, Boška Petrovića i nekih mladih pesnika. A u antologijskom izboru našlo bi se boljih pesama ili odlomaka Sime Milutinovića Sarajlije; morao bi da izgleda drukčije Njegošev herojskog nespokojstva; Đura Jakišić sa shvaćanjem tame vremena i buntarskog revolta, Zmaj Svetlih grobova, Dučić sa pesmama Neprijatelji, Pesma tišine i Pesma sudbina; duhovno bi bio bogatiji Rakić sa pesmom Misao; Milutinović sa Plavom grobnicom, za koju je Isidora Sekulić, čiji je ukus u mnogo slučajeva antologičar poštovala, napisala da može ući u svaku svetsku antologiju; kao što bi Crnjanski sa Stražlovom, Vasiljev sa pesmom Čovek peva posle rata, Davidić i Kule-nović sa patriotskim stihovima, Branko Miljković sa mogućnošću mnogo boljeg izbora — mnogo doprineli punilim bogatstvu i lepoti srpskog pesničkog stvaranja. To, naravno, ne znači da bi antologija morala ostati sa oblikom početnog mucanja iz stare knji-

ževnosti, koje se ovde daje prevedeno u rečenica modernog ritma (kako li bi u samo tehnički stihovanim kadencama izgledao Prot Matelja), ili Medo Pucić sa Krilima (verovatno zbog kontinuiteta, na primer, sa Dučićem), ili Đadić Jadi Milana Kujundžića Aberdara, Planinska slika Jovana Grčića Milenka, pesme Anice Savić-Rebac i još poneka pesma drugih pesnika. Sve to potvrđuje punu uslovnost puteva ka osećanju „estetskog apsoluta“.

Ono što je važno za antologiju kao umetničko delo koje daje poseban pečat sastavljačevoj zamisli i originalnosti i koje znači proveru njegovih kriterijuma u primeni i sprovođenju, ostaje u budućoj sudbini knjiga i rezlmeu shvaćanja osnovne ukupnosti poetske suštine naše poezije kod jednog dela savremenih literarnih stvaralaca kao Pavlovićeva antologija. Ona je umetničko delo po svojoj koherentnoj kompoziciji najvećeg broja pesama koje se snažno drže visokim stepenom umetničke vrednosti, posedujući u sebi onaj osnovni zvuk što ga je sastavljač imao kao neprikosnoveno poetsko sazvežđe. Sa neznatnim izuzecima, skoro sve pesme naslanjaju se na taj osnovni ton svojom sadržajnom dubinom, jednosmernom originalnošću misli, zaokupljenošću zlokobnim i slučenim u variraju kroz vekovne kontinuitete, sa dosezanjem postepeno osvajane zreline koja je i prokopavanje naših književno-istorijskih naslaga i vaskrsavanje postisnute ili zaboravljene „zlatne tame“. U doslednosti sprovedenih kriterijuma svi kompromisi koje je Pavlović činio dvesekli su i više se odnose na sadržaj nego na oblik. Za ljubav misli on će radi lepote zavirne strofe uneti celu, dosta naivnu zasnovanu, Rajčeviću pesmu Basna o životu, proporcionalno će dati suviše prostora staroj književnosti prezentujući je tako više za značaj kulturno-istorijskog otkrića nego za sigurnost pesničke vrednosti, uzme minorne pesnike koji nisu imali svoj eho u vremenu i time narušiti oveštalo pravilo da ne-

ma pravih velikih pesnika koji nisu ožjeknuli u svome dobu, zabožići će celo Stražlovo Miloša Crnjanskog. Takav poštovalac duha tradicije našeg pesništva, kao što je Pavlović, u mnogim slučajevima pokazivao je pravu literarnu otkrovljenu: da se, sem plača, molitve, pohvale knezu Lazaru ili drugim srednjovekovnim vladarima, pomena kosovskih boraca i nadgrobnog slova Beogradu, Sarajlijinog srpskog junaka Hajduk-Veljka, Dedinčevih sećanja na boje neba Srbije, dobro čuva da u drugim pesmama ne bude geografskih oznaka, lokalnih pojmova isključivo nacionalne pripadnosti kojim bi se umanjili oni univerzalni zahtevi za koje se u predgovoru uporno zalagao. U tome vidim jedan od glavnih nedostataka u primeni „vertikalnog kriterijuma“, jer se u istorijskoj povezanosti i savremenom razvoju naše poezije jasno potvrđuju tokovi rodoljubivih zasnoa, pobuna i svesti o domovini koji traju do Čele-Kule i Sutjeske i bore se „smrću protiv smrti“.

Pavlovićeva antologija je u mnogome otkrivačalo delo. Jasnilo su bogati strani smerovi naše pesničke tradicije i drukčije će se u buduću suditi o zrelosti naše poezije, koja će se više pokazati u predstavljenoj drukčije, više namenjene pesnicima i stručnjacima, nego prosečno obrazovanim čitaocima i jedan je impliciti prekor onima koji tradiciji manje poznaju i vole. Ona je ostala, kako je to umno predviđala o poslovlama ovakve vrste Isidora Sekulić, strahsan sud nad pesnicima. Ali, uveren sam da će je svi pravi pesnici ovoga našeg jezika, iako svesni njenih ne malih propusta, iako u njoj prečutani ili predstavljenoj drukčije nego što bi želeli i vrednošću i brojem pesama, da će je svi takvi pesnici — koji sada jesu i koji će kasnije počinjati — imati i ceniti kao značajan i prislan dokumenat ukletog poetskog življenja, manifestovanog vrednostima lirskog stvaralaštva što se, u jednom smeru, potvrđuje merilom svetskih dometa...

savremenog svijeta niti u apsolutiziranju vodeće uloge države, niti političkih partija, niti neke druge ekonomske sfere — nego u pretvaranju radnog čoveka u upravljača, u dokidanje dominacije političke sfere nad sferom stvarne kreacije, materijalne ili duhovne, u ostvarivanju onih zamisli koje su već kod Marxa i Engelsa bile tako jasno formulirane kao odumiranje države i ostvarivanje asocijacije slobodnih proizvođača.

U ovoj koncepciji i historijskoj praksi leži i dubili filozofski smisao. Nije kod toga riječ samo o pitanju vlasti nad čovikom iako je ovaj momenat također jedan od najvažnijih. Radi se u biti o formiranju jedne nove historijske ličnosti, ne samo slobodne od raznih oblika eksploatacije ili prisile, nego o ličnosti jedne nove strukture. Savremena podjela rada je parcijalizirala ličnost oštro odvojivši pojedine radne i društvene djelatnosti, ograničavajući pojedinca na beskrajanu monotoniju jedne specijalizacije. Omo-guđiti na današnjem stupnju historijskog razvoja daljnje bogaćenje ljudskog bića, procvat individue kao polivalentnog bića, uskraćenje radnog dana jedini je put — uvlačenje čovjeka u konkretni historijski život.

Čim radni čovjek bude u mogućnosti da sam, kao proizvođač materijalnih ili duhovnih dobara, konkretno oblikuje i svoju vlastitu historiju, u tom istom aktu bivat će i on svestranije oblikovan. Zapretane ljudske mogućnosti mogu doći do izražaja, raznoliko se oformiti tek odgovarajućom društvenom praksom. Isto tako kao što i svijest čovjeka o samom sebi kao glavnom akteru historije, prvoj i posljednjoj historijskoj instanciji, može da bude postignuta samo takvim njegovim društvenim položajem u kojem on tu njegovu ulogu neposredno ostvaruje i osjeća.

Iz svih ovih razloga, a to treba posebno naglasiti, ne radi se u svemu o ovome o nekom specifičnom jugoslavenskom putu u socijalizam. S obzirom na ova pitanja, trebalo bi također umjetiti više svijetla u današnje diskusije. Nakon odbacivanja stalinskog dogmatizma i u ovom pitanju, opće je usvojena već teza o raz-

noškim putevima u socijalizam. Međutim, kod toga se zamjenjuju dva pitanja: jedno su oblici borbe i putevi u socijalizam, podrazumijevajući i faze u kojima ne može govoriti o predomnicanji socijalističkih odnosa, kao i razni oblici, specifičnosti za svaku zemlju s obzirom na razne forme u kojima se i sam socijalizam izgrađuje, — a drugo su karakter i forme društvenih (ne samo proizvodnih) odnosa o kojima je prije bila riječ. Sasvim je razumljivo da današnji marksisti imaju puno pravo da govore o svom putu, koji uključuje na bazi određenih demokratskih odnosa i sistem više partija i posebne formalne lokalne vlasti itd. kao što je razumljivo da jugoslavenski razvoj socijalizma pokazuje niz specifičnosti koje zavise i od predratnih okolnosti, situacija za vrijeme rata, određenih nacionalnih konstelacija i međunarodnih nakon ovog rata itd. Ovu raznolikost puteva svaka nacija pronalazi i stvara u skladu sa svim svojim historijskim tradicijama kao i drugim suvremenim okolnostima. Ove specifičnosti treba razlikovati od onoga što svakom socijalističkom društvu u potretku mora u osnovi biti zajedničko: da ostvaruje takve proizvodne i društvene odnose u kojima će radni čovjek sve više postajati stvarni historijski subjekt, koji će upravljati a ne biti upravljan, koji će planirati a ne biti planiran, koji će prevladavati ali-jenaciju a ne biti alijeniran.

Zato, s obzirom na jugoslavenska historijska iskustva, mi možemo govoriti o raznim specifičnostima našega puta: o federativnoj političkoj formi, o specifičnom razvoju našeg parlamentarizma, o specifičnoj strukturi današnje skupštine, o specifičnoj formi političkih organizacija itd. Ali, jedno je kod toga fundamentalno za svaki socijalizam, ukoliko želi biti historijski perspektivan, — a to je asocijacija slobodnih proizvođača, kod nas još nešto šire koncipirano kao društveno samoupravljanje.

Međutim, ova druga tendencija i linija nije „čista“, neprotiv-rična i jednostavna. Ona je u stalnom konfliktu s prvom, o kojoj smo govorili, jer je birokratizam, prvenstveno na državno-

političkom tlu, fenomen koji stihijno i snažno izvire iz suvremenih odnosa političkog društva, kao građanskog tako i socijalističkog. Uz to, ova linija razvoja dolazi u sukob i sa još jednom tendencijom koja postaje i u socijalizmu sve vidljivija — a to je treća linija razvoja — tehnokratska.

S obzirom na fenomene birokratizma i birokratske deformacije društvenih odnosa u socijalizmu, jugoslavenski marksisti su, naročito u periodu sudbonosnog sukoba sa staljinizmom, učili i razjasnili mnoga bitna pitanja. Ovdje bih htio samo naglasiti da birokratske tendencije nisu nikakva slučajna pojava, rezultat nekih grešaka ili neznanja itd, nego nužni procesi u svakom dosadašnjem razvoju socijalizma. Dokle god stojimo pred činjenicom ovakve podjele rada kakva jest još uvijek u civilizaciji dvadesetog vijeka, a čovječanstvo je ne može odjednom ni preskočiti ni dokinuti, dokle god su dakle goleme mase radnog stanovništva apsorbirane svojim radnim mjestom i ne mogu direktnije učestvovati u upravljanju društvom, dokle god još uvijek postoji potreba avangardne uloge i prije i poslije zauzimanja vlasti, kao i odgovarajućeg političkog i državno-administrativnog aparata za vođenje složenih društvenih procesa koji su još više komplicirani robno-novčanin odnosima — dotle je politički birokratizam stalni i neodoljivi dio toga razvoja. Dapače, bez određenih oblika takvog birokratizma nije moguće ni zadržati suvremenu etapu razvoja društva. On postaje isto tako dominantan u građanskom društvu u kojem državna instancija postaje sve odlučniji faktor u organiziranju i upravljanju modernog kapitalizma, kao što je socijalizam s jedne strane baštini od starih buržoaskih struktura, i uledno razvija iz svojih vlastitih hijerarhijskih struktura i odnosa. Uz politički birokratizam se organski nadovezuje administrativni birokratizam — taj perpetuum mobile suvremene civilizacije, virtuozni mehanizam i smisljenosti i besmislenosti.

(NASTAVAK NA 12. STRANI)

VLADIMIR VELIČKOVIC

Žrtva II 1983.

